

УДК : 324.01:316.334.3(045)

**ПРОБЛЕМИ У ПРАКТИЧНОМУ ФУНКЦІОНУВАННІ
ПОЛІТИЧНОГО РИНКУ СУСПІЛЬНОГО ВИБОРУ:
ПОГЛЯД ЗАХІДНИХ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ШКІЛ**

Надіслано:
02.11.2020

Гальченко Світлана Іванівна
*кандидат історичних наук, доцент,
Черкаський національний
університет ім. Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна
ORCID:0000-0002-3068-439X
svetlanagalchenko76@gmail.com*

Рецензовано:
14.11.2020

Прийнято:
16.11.2020

Ратніков Максим Ігоревич
*кандидат політичних наук,
Черкаський національний
університет ім. Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна
ORCID:0000-0002-8066-2527
mratnikov@gmail.com*

У межах цієї статті було розглянуто підходи теорій політичного ринку до функціонування державного управління. Розглянуто різні погляди на теорію. Комплексний характер визначених дослідницьких цілей і завдань зумовлює застосування у статті комплексного методологічного підходу, заснованого на сучасних системних і дослідницьких проблемах, що стосуються функціонування сучасних партійних систем і політичного розвитку. Цим запропоновано цілісний розгляд теорії в єдності концептуальних і прикладних аспектів. Провідним методом дослідження обрано метод системного аналізу. Методологічним принципом, представленим у всіх підрозділах цієї статті, є принцип діалектики, що дав змогу дослідити погляди теоретиків з урахуванням їхньої внутрішньої суперечливості й мінливості. Важливо зазначити, що в частинах, присвячених розглядові проблематики політичної боротьби, було застосовано елементи структурно-функціонального аналізу. Однією із засад методології дослідження були положення теорії політичного реалізму, які вказують на те, що головним суб'єктом системи міжнародних відносин є національна держава. Нормативно-ціннісний метод було застосовано для з'ясування значення конкретних чинників впливу

Гальченко Світлана Іванівна, Ратніков Максим Ігорович
Проблеми у практичному функціонуванні політичного ринку суспільного
вибору: погляд західних політологічних шкіл

культури на процес зміни відносин усередині політологічних шкіл. Метод порівняльного аналізу був корисним для визначення спільного й особливого в політичних поглядах. Головним завданням теорії суспільного вибору було нормативно розв'язати такі проблеми демократії як тиранія більшості, масовізація культури й моралі, наявність неефективного уряду, демагогія і порожній простір демократії (наявність на посадах людей, більшість який являє собою змінну масу, використовувану задля представлення громадян загалом), але аж ніяк не створити пояснення для всього спектра політичного життя. Теорія суспільного вибору показує можливий варіант існування політичної системи, щоправда, з іншого боку.

Ключові слова: вибори; теорія суспільного вибору; Чиказька школа економіки; політична школа Південно-Східного узбережжя США; виборець.

Galchenko Svitlana, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine;

Ratnikov Maxim, Candidate of Political Sciences Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

Problems in the Political Market of Social Choice Practical Functioning: Western Political Schools' View

The article discusses the approaches of political market theories to the functioning of public administration, namely different views on the theory. The complex nature of the defined research goals and objectives presupposes the application of an integrated methodological approach based on modern systemic and research problems related to the functioning of modern party systems and political development. This offers a holistic view of the theory in the unity of conceptual and applied aspects. The leading method of research is the method of system analysis. The methodological principle presented in all sections of this article is the principle of dialectics, which made it possible to study the views of theorists, taking into account their internal contradictions and variability. It is important to note that in the sections devoted to the issues of political struggle, elements of structural and functional analysis are used. One of the principles of the research methodology is the provisions of the political realism theory, which indicate that the main subject of the system of international relations is the nation-state. The method of comparative analysis is useful for determining the common and special in political views. The main task of the social choice theory is to normatively solve such problems of democracy as the tyranny of the majority, the massification of culture and morals, inefficient government, demagoguery and the empty space of democracy (with people in office, most of which is a variable mass used to represent citizens in general), but by no means create an explanation for the whole spectrum of political life. The theory of social choice shows a possible option for the existence of a political system – however, on the other hand.

Key words: elections; theory of social choice; Chicago School of Economics; political school of the South-East Coast of the USA; voter.

Гальченко Светлана Ивановна, кандидат исторических наук, доцент, Черкасский национальный университет им. Богдана Хмельницкого, г. Черкассы, Украина;

Ратников Максим Игоревич, кандидат политических наук, Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого, г. Черкассы, Украина

Проблемы в практическом функционировании политического рынка общественного выбора: взгляд западных политологических школ

В рамках данной статьи были рассмотрены подходы теорий политического рынка к функционированию государственного управления. Рассмотрены различные взгляды на теорию. Методология. Комплексный характер определенных исследовательских целей и задач обуславливает применение в статье комплексного методологического подхода, основанного на современных системных и исследовательских проблемах, касающихся функционирования современных партийных систем и политического развития. Предложено целостное рассмотрение теории в единстве концептуальных и прикладных аспектов. Ведущим методом исследования выбран метод системного анализа. Методологическим принципом, представленным во всех подразделениях этой статьи, является принцип диалектики, позволил исследовать взгляды теоретиков с учетом их внутренней противоречивости и изменчивости. Важно отметить, что в частях, посвященных рассмотрению проблематики политической борьбы, были применены элементы структурно-функционального анализа. Одной из основ методологии исследования были положения теории политического реализма, которые указывают на то, что главным субъектом системы международных отношений является национальное государство. Нормативно-ценностный метод был применен для выяснения значения конкретных факторов влияния культуры на процесс изменения отношений внутри политологических школ. Метод сравнительного анализа был полезным для определения общего и особенного в политических взглядах. Главной задачей теории общественного выбора было нормативно решить такие проблемы демократии, как тирания большинства, массовизация культуры и морали, наличие неэффективного правительства, демагогия и пустое пространство демократии (наличие на должностях людей, большинство которых представляет собой переменную массу, используемую для представления граждан в целом), но отнюдь не создать объяснения для всего спектра политической жизни. Теория общественного выбора показывает возможный вариант существования политической системы, правда, с другой стороны.

Ключевые слова: вибори; теорія общественного вибора; Чикагская школа экономики; политическая школа Юго-Восточного побережья США; избиратель.

Вступ

Теорія суспільного вибору являє собою один із найяскравіших напрямів неоінституціоналізму, який пов'язаний із застосуванням економічних методів аналізу для вивчення політичних процесів. У межах цієї теорії політичні процедури порівнюють із процесом обміну, а голосування вважають показником індивідуальних політичних уподобань, що набуває функції регулювання, еквівалентної до функції ціни. Утримувачем суверенітету у цій ситуації вважають керованого власним егоїзмом виборця. Делегуючи суверенітет своєму парламентському представникові, егоїстичний виборець заощаджує власні час та енергію, а також очікує від обранця ефективної роботи.

У пропонованому читачеві матеріалі розглянуто особливості суспільного вибору в умовах прямої та представницької демократії в контексті критики різних західних політологічних шкіл.

Формулювання цілей статті

Метою статті є висвітлити проблеми у практичному функціонуванні політичного ринку на основі поглядів західних політологічних шкіл.

Методологія дослідження

Комплексний характер визначених дослідницьких цілей і завдань зумовлює застосування у статті комплексного методологічного підходу, заснованого на сучасних системних і дослідницьких проблемах, що стосуються функціонування сучасних партійних систем і політичного розвитку. Цим запропоновано цілісний розгляд теорії в єдності концептуальних і прикладних аспектів.

Провідним методом дослідження обрано метод системного аналізу. Під ним автори розуміють здійснення певних аналітичних процедур, що являють собою послідовність дій зі встановлення структурних зв'язків між змінними чи компонентами досліджуваної системи. Слід зазначити, що вибір оцінки кваліфікації між системами й агрегатами у статті має авторський або відносний характер, що означає можливість міняти їх місцями залежно від підходів і завдань.

Для ретельнішого дослідження у праці теорії винесено до окремої однієї системи без зовнішніх систем чи середовища. Водночас наголосимо, що ця система є відкритою, тобто такою, що входить із середовищем у контакт, а його наслідки можуть бути як адаптивними, так і активними.

Методологічним принципом, представленим у всіх підрозділах цієї статті, є принцип діалектики, що дав змогу дослідити погляди теоретиків

з урахуванням їхньої внутрішньої суперечливості й мінливості. Зокрема, закон перетікання кількісних змін у якісні є фундаментальним для пояснення еволюції позицій теоретиків.

Важливо зазначити, що в частинах, присвячених розглядові проблематики політичної боротьби, було застосовано елементи структурно-функціонального аналізу. Спираючись на ідеї Е. Дюркгейма, А. Редкліфф-Брауна, Р. К. Мертона, автори вважають системи всередині партій адаптивною системою, де всі частини слугують задоволенню потреб системи як цілості, забезпечуючи її існування в зовнішньому середовищі.

Однією із засад методології дослідження були положення теорії політичного реалізму, які вказують на те, що головним суб'єктом системи міжнародних відносин є національна держава.

Нормативно-ціннісний метод було застосовано для з'ясування значення конкретних чинників впливу культури на процес зміни відносин усередині політологічних шкіл. За допомогою цього підходу ми зможемо охарактеризувати для суспільства значення й сенс теорій.

Метод порівняльного аналізу був корисним для визначення спільного й особливого в політичних поглядах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Досліджувана нами тема в основному представлена працями науковців США, Канади та країн Європи. На пострадянському просторі цій темі уваги майже не приділяється. Основою нашої інформації послужили дослідження Герберта Вайсберга, Амарт'я Сена, Шона Боулера та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження

За майже пів століття існування теорія суспільного вибору зіштовхнулася з трьома основними напрямками критики. Перший аспект ставить під сумнів основний методологічний підхід політичного ринку. Сформульована критика особливо яскраво проявилася у межах діяльності Йельської школи політологів. Один із найвизначніших представників цього напрямку Ян Шапіро стверджує, що суспільний вибір доводить значно більше, аніж викладені наявні знання в царині раціонального вибору, що не сприяє великому розумінню політики (Shapiro, 2011).

Також Шапіро доводить, що прибічники підходу теорії суспільного вибору демонструють системну упередженість, ігноруючи непрозорі виміри казуального зв'язку. Для них теорія є істинною настільки, наскільки вона відповідає експериментам. Тоді як ще німецька політична думка поч. ХХ ст. стверджувала, що будь-які форми досліджень людини залежать як мінімум від наших уявлень про те, що вважати поясненням соціального життя. Те, що вчений вважає доказом, насправді є похідною від системи правил і очікувань, що, у свою чергу, залежать від домінантних парадигм чи переконань. Винесення за дужки

Гальченко Світлана Іванівна, Ратніков Максим Ігорович
Проблеми у практичному функціонуванні політичного ринку суспільного вибору: погляд західних політологічних шкіл

ідеології дослідження, власних бажань дослідника, а також інституційних вимірів істотно спотворюють об'єктивність науки.

Критики підкреслюють, що прибічники теорії суспільного вибору виявляють чітку тенденцію ігнорування альтернативних пояснень, тенденцію робити розмиті передбачення й тенденцію спиратися лише на ствердні приклади.

Сучасна політична школа Північно-Східного узбережжя США науково довела, що якщо створено систему, де політичне виживання невідривно пов'язане з наданням допомоги лобістам, то така система не діє економічно, що прямо ставить під сумнів усю теорію суспільного вибору. Зазвичай, коли чиновники опиняються перед вибором – чи потурати олігархам, чи нести відповідальність за катаклізм, вони обирають перше. Таким чином, утворюється розрив між публічними й окремими сценаріями підлеглих груп, який безпосередньо залежить від рівня їхнього об'єктивного політичного, але не економічного безсилля.

Історія логіки наукового розвитку містить у своєму понятійному апараті такий термін як опонентне коло. Він позначає наявність символічної боротьби між ученими за інтерпретацію наукових фактів. Опонентне коло – уявний адресат ідей ученого для відкритої чи інтеріоризованої полеміки, в перебігу якої опрацьовують свої ідеї. Зазвичай завданням ідей є довести доцільність існування певної ідеї в межах наукового дискурсу.

Тому відповідь Мюллера на критику теорії суспільного вибору 2003 року демонструє основні докази значного внеску підходу суспільного вибору, а також його позитивну роль у нормативному вивченні політичних інститутів (Mueller, 2003). Що саме в межах обміну лояльності на привілеї найкраще змальовувати модель диктатур, і це є головним досягненням теорії суспільного вибору поч. ХХІ ст., яке цілковито спростовує критику.

Критика теорії суспільного договору з боку Йельської школи політологів не була єдиною. Близька за думками Чиказька школа економіки висунула 1995 р. серію тез, згідно з якими окремі особи і групи досягають ефективних результатів рівноваги Парето навіть у політичній сфері.

Однак 1785 р. французький математик маркіз де Кондорсе опублікував працю «Есе про застосування аналізу до ймовірності рішень більшості». У цій праці вперше було сформульовано проблему, відому нині як «парадокс Кондорсе»: індивідуальні вподобання більшості (у нашому випадку – виборців) не завжди втілюються в аналогічні колективні рішення (в нашому випадку – результати виборів).

За кілька століть американський математик Кеннет Ерро узагальнив ідеї Кондорсе у книзі «Соціальний вибір та індивідуальні цінності», де сформулював

«парадокс Ерро». Він довів, що неможливо створити виборчу систему, в межах якої не порушувалася б принаймні одна з норм вільного волевиявлення.

Англійський соціолог Амартья Сен розвинув міркування Кондорсета, розробив теорію «соціального вибору». На думку Сена, за наявності широкої згоди, вибір, що його робить суспільство, не викликає політичних сумнівів. Якщо думки є розбіжними, то проблема полягає в тому, аби знайти способи звести до купи різні думки. І тут починаються проблеми, оскільки в умовах реальних виборів рішення, що влаштовують усіх, знайти неймовірно складно, якщо взагалі можливо. Вони роблять вибори нестабільним процесом. Попри те, що ідеї Кондорсе і Сена є базою для багатьох досліджень у цій царині, нині прийнято вважати, що Дональд Саар показав прояв справедливості теорії Сена далеко не для всіх випадків, що дає шанс вижити теорії «політичного ринку». На його думку, такі гіпотези штучно спрощують проблему, не враховуючи багатьох чинників (MacRae, 1977, p. 239–263).

Жеффрі Бреннан і Лорен Ломаско показали, що під час голосування відповідальний і поінформований виборець часто ухвалює зовсім не найкраще рішення. Замість того, аби голосувати за політиків чи партію, котрі за об'єктивними критеріями здатні краще захищати його інтереси, виборець часто керується не голосом розуму, а якимись іншими причинами, явно нерационального характеру. Приміром, 2000 року в США під час виборчої кампанії Джорджа Буша не змогли відрізнити від демократа, що призвело до судових розглядів (Brennan, 1977).

Аналіз результатів голосувань у Австралії, США й Великобританії виявив безліч нелогічних рішень, що їх ухвалили виборці. При цьому, що найбільше вражає, до дня виборів багато виборців мають одну думку, але, прийшовши на виборчі дільниці, змінюють її на протилежну без жодних раціональних причин (Aleskerov, Ordeshuk, 1995).

Бреннан і Ломаско (а також, наприклад, Є. Б. Малкін, Є. Б. Сучков) стверджують, що виборці обирають на одній із двох підстав: «ідеологічне» чи «матеріальне». «Ідеологічний» виборець традиційно голосує за певну політичну силу, «матеріальний» – дослухається насамперед до матеріальних обіцянок політиків. Однак пропорції їх до загального співвіднесення невідомі, що ставить під сумнів теорію суспільного вибору. У реальності «ідеологія» і «матеріалізм» часто міняються місцями, тому, за бажання політтехнологів, виборця можна так заплутати, що відрізнити, хто де, вже неможливо.

Ряд інших учених (Шон Боулер і Тодд Донован) відстоюють інший постулат (Bowler, 2013). Вони спираються на те, що під час найвідповідальніших голосувань, наприклад, референдумів, виборці ухвалюють рішення, враховуючи два чинники: особисті інтереси та інформацію, що її вони мають. Якщо виборці підтримують несподівані, з погляду фахівців, рішення чи голосують

Гальченко Світлана Іванівна, Ратніков Максим Ігорович
Проблеми у практичному функціонуванні політичного ринку суспільного
вибору: погляд західних політологічних шкіл

за несподіваних кандидатів, це не означає, що електорат обдурили чи громадяни країни не здатні ухвалити правильне рішення (Aleskerov, Ordeshuk, 1995). На думку Боулера й Донована, переважно, виборці робили досить розумний вибір. Просто фахівці з виборчих технологій, журналісти й чиновники виявилися нездатними зрозуміти істинні настрої виборців.

За даними Герберта Вейсберга, поведінку виборця можна спрогнозувати, маючи інформацію про вісім його головних характеристик (вік, стать, фінансове становище, сімейний стан, тривалі політичні пристрасті, погляд на злочинні політичні проблеми, оцінка нинішнього стану справ у країні, його оцінка чинної влади) (Weisberg, 2002, p. 339–360). Із переліку характеристик видно, що теорії «політичного ринку», в тому вигляді, як її розуміє суспільний вибір, не представлено.

Аналіз праць поч. XXI ст. виявляє цікавий парадокс: виборець часто сам неспроможний визначити систему власних пріоритетів. Наприклад, вирішити, що для нього важливіше – результати роботи нинішньої влади чи його особисті політичні погляди.

Тому в день виборів виборець часто діє під впливом миттєвих чинників. На його волевиявлення можуть вплинути непередбачувані фактори. Наприклад, наочна агітація якоїсь партії одному виборцеві, котрий давно цій партії симпатизував, може здатися бундючною і нерозумною, тому він відмовиться проголосувати за неї, а іншому, котрий належав до політичної сили-конкурента, навпаки, – розумною і яскравою, тому він віддасть свій голос за неї.

Американський учений Р. Ніколсон доводить, що виборець здебільшого голосує, оцінюючи ситуацію в комплексі. Наприклад, якщо йдеться про вибори до місцевих органів влади, він аналізує ситуацію не лише в його районі чи місті, а й в усій країні. На основі аналізу декількох виборів у штатах США, Ніколсон показує, як виборці, зацікавлені у зниженні податків, відмовлялися голосувати за політиків, котрі обіцяли ці податки зменшити: причиною була позиція кандидатів щодо зовсім інших питань, наприклад, їхнє ставлення до глобального потепління (Lane, 1986, p. 383–402).

У цій ситуації колосальний вплив на виборця справляють засоби масової інформації, котрі формують реальний порядок денний, що часто не збігається з тематикою голосування. Дослідження Каплана показали, що виборці, котрі теоретично мають ухвалювати розумні рішення, в більшості випадків здійснюють зовсім ірраціональний вибір. Люди роблять певні висновки, навіть не намагаючись вивчити предмет оцінки. Каплан зазначає, що освічені (такі, що краще розуміють ситуацію) люди ходять на вибори рідше, ніж малоосвічені. Результатом цього є поява у владі непередбачених людей та ухвалення нерозумних рішень, що цілком руйнує теорію суспільного вибору.

Третій напрям критики виник наприкінці 80-х рр. під маркою Кембріджської школи політичної економіки (Lane, 1986, р. 383–402). Провідні фігури в цій школі – Альберто Алезина, Торстен Перссон і Гвідо Табелліні – вийшли на арену політичної економії досить пізно. На відміну від усіх вищезгаданих критиків, вони не входили у пряму полеміку з теорією суспільного вибору. Вони просто вдалися до емпіричної перевірки ядра науково-дослідної програми суспільного вибору.

На основі політичних бізнес-циклів А. Алезина поставив під сумнів основні постулати і принципи політичного ринку (Alesina, 1993, р. 12–33). Якщо припустити, що виборці значною мірою залежать від стану економіки, а політики – від їхніх голосів, політики можуть спробувати створити бажані економічні умови просто під момент виборів, хоча такі вартісні коректування можуть бути необхідними після виборів (Nordhaus, 1975, р. 169–190).

Особливо це слід широко застосовувати для стимулювання зайнятості через м'яку грошово-кредитну політику, хоча рецесія потім знизить інфляцію до прийнятних рівнів. Ця політична маніпуляція результатами економіки насправді не дає результатів. Так Джордж Буш старший цілковито отримав поразку на виборах 1992 року. Цей аргумент спростовує теорію суспільного вибору політичного ринку.

Торстен Перссон узяв на озброєння інший підхід, стверджуючи, що політичні партії не є суто кон'юнктурними явищами, але керуються різними перевагами з компромісу між інфляцією та безробіттям, оскільки це має важливе значення для перерозподілу. Ліві партії – представляють усе, що нижче від середнього класу – надають перевагу низьким / високим комбінаціям інфляції з безробіття, а протилежне є справедливим для правих партій, що представляють верхній середній клас.

Перссон і Табелліні, взявши політичний огляд моделей у сфері державних фінансів, застосували його до традиційної неокласичної теорії суспільного вибору (Torsten, 2003, р. 958–989). Результатом була карикатура на школу суспільного вибору, яка твердила, що політики раціонально дотримуються власних інтересів. Автори дійшли думки, що теорія суспільного вибору ігнорує інтерес виборців і ймовірні конфлікти між ними.

Як висновок, зазначимо, що становлення теорії політичного ринку в цілковитому значенні цього терміна завершується до 80-х рр. ХХ ст. Ця теорія переносить ринкові стратегії поведінки до дедалі ширших політичних відносин і захоплює, зрештою, більшу частину політичного життя суспільства загалом. По суті, це означає, що повновартісна політична соціалізація індивіда в царині політики стає неможливою поза ринковими відносинами. Як продукт свого часу, вони не могли заздалегідь відповідати тим критеріям критики, що їх їм зараз накидають.

Усю критику можна поділити на три групи. Перша стверджує, що прибічники підходу теорії суспільного вибору демонструють системну упередженість, ігноруючи непрозорі виміри казуального зв'язку. Для них теорія є істинною настільки, наскільки вона відповідає експериментам.

Друга група акцентує увагу на тому, що будь-які форми досліджень людини залежать як мінімум від наших уявлень про те, що вважати поясненням соціального життя. Те, що вчений вважає доказом, насправді є похідним від системи правил і очікувань, які, у свою чергу, залежать від домінуючих парадигм чи переконань.

Третя підкреслює, що винесення за дужки ідеології дослідження, власних бажань дослідника, а також інституційних вимірів серйозно спотворюють об'єктивність науки. Емпірична перевірка не підтвердила положення теорії політичного ринку в трактуванні прибічників суспільного вибору.

Висновки

Чи применшує ця критика внесок школи суспільного вибору? Скоріше, так, аніж ні. Головним завданням теорії суспільного вибору було нормативно розв'язати такі проблеми демократії як тиранія більшості, масовізація культури й моралі, наявність неефективного уряду, демагогія і порожній простір демократії (наявність на посадах людей, більшість який являє собою змінну масу, використовувану задля представлення громадян загалом), але аж ніяк не створити пояснення для всього спектра політичного життя. Теорія суспільного вибору показує можливий варіант існування політичної системи, щоправда, з іншого боку.

References:

1. Alesina, A., Londregan, J., Rosenthal, H. (1993). 'A model of the political economy of the United States'. *American Political Science Review*, Vol. 87, pp. 12–33.
2. Aleskerov, F., Ordeshuk, P. (1995). *Vyiboryi. Golosovanie* [Elections. Vote]. Moscow: Nauka.
3. Bowler, Sh., Donovan, T. (2013). *The limits of electoral reform*. OUP Oxford.
4. Brennan, G., Lomasky, L. (1997). *Democracy and decision: The pure theory of electoral preference*. UK: Cambridge University Press.
5. Lane, R. (1986). *Market Justice, Political Justice*. *American Political Science Review*. Vol. 82, p. 383–402.
6. MacRae, D. C. (1977). 'A political model of the business cycle'. *Journal of Political Economy*, Vol. 85, pp. 239–263.
7. Mueller, D. C. (2003). *Public choice III*. UK: Cambridge University Press.
8. Nordhaus, W. D. (1975). 'The Political Business Cycle'. *Review of Economic Studies*, Vol. 42, pp. 169–190.

9. Shapiro, I. (2011). *Begstvo ot real'nosti v gumanitarnykh naukakh* [The Flight from Reality in the Human Sciences]. Translated from English by D. Uzlaner. Moscow: High School of Economics Publishing House.

10. Torsten, P., Tabellini, G., and Trebbi, F. (2003). 'Electoral rules and corruption'. *Journal of the European Economic Association*, Vol. 14, pp. 958–989.

11. Weisberg, F., Herbert, F. (2002). 'Partisanship and incumbency in presidential elections'. *Political Behavior*, Vol. 24, pp. 339–360.

©Гальченко С. І., Ратніков М. І., 2020